

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МОЛОДІ ТА ОСВІТИ

УДК 316.362.4

DOI: 10.26565/2227-6521-2022-48-06

БАГАТОДІТНІ СІМ'Ї У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ: ВІД НОРМАТИВНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОСТІ

Сопільняк Дмитро Романович – студент другого курсу магістратури соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 4 Харків, 61022, Україна, e-mail: dmitrii.sopilnyak@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0009-0005-6755-3034>

У статті розглядається проблематика феномену багатодітної сім'ї з точки зору сучасності, а саме перехід багатодітних сімей з позиції встановлення соціального порядку, з позиції нормативності до позиції девіації та поступового зменшення даного типу сім'ї. Теоретичною базою роботи виступає теорія соціальних систем Нікласа Лумана, яка застосовується для аналізу багатодітної сім'ї як елементу системи «сім'я», як процесу комунікації «до» та «після», як самостійної системи. Підкреслюється, що багатодітну сім'ю можна розглядати як самореферентну, аутопойетичну систему. Зазначається, що комунікація є операцією соціальної системи. З огляду на останнє, в межах емпіричної частини статті аналізуються результати соціологічного дослідження «Сучасна харківська сім'я у вимірі соціології», здійсненого протягом травня-липня 2020 року співробітниками соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Особлива увага при цьому акцентується на процесах внутрішньої та зовнішньої комунікації представників багатодітних сімей. На основі аналізу емпіричної інформації доводиться, що в сучасному суспільстві ризику, яким є і українське суспільство, багатодітність є елементом соціального ризику. Робиться висновок щодо можливого зменшення кількості багатодітних сімей, що, безперечно, позначиться на погіршенні і без того складної демографічної ситуації в сучасному українському суспільстві. Визначаються напрямки подальших досліджень та публікацій з обраної проблематики.

Ключова слова: багатодітні сім'ї, теорія систем Нікласа Лумана, суспільство ризику, нормативність, девіантність, аутопойетична система.

Для цитування: Сопільняк Д. Р. Багатодітні сім'ї у суспільстві ризику: від нормативності до девіантності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2022. 48. С.57-64 <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2022-48-06>

Постановка проблеми, актуальність статті

Сім'я є одним із найдавніших соціальних інститутів. У сучасних дослідженнях акцентується увага на тому, що сім'я є диференційованою системою, на необхідності вивчення різних типів сім'ї, зокрема багатодітної сім'ї. Такі дослідження актуалізуються складною демографічною ситуацією в сучасному українському суспільстві [1, 2, 3]. За даними Державної служби статистики України, за останні 20 років чисельність населення України зменшилася приблизно на 8 мільйонів, що може свідчити про демографічну кризу в нашій країні (див.: рис. 1) [4].

Цей період також характеризується зменшенням кількості багатодітних сімей, про що свідчать дані Департаменту з економічних та соціальних питань ООН (див.: рис. 2) [5].

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну погіршує демографічну ситуацію, адже внаслідок нього гинуть цивільні та військові, а також відбувається масова міграція населення за межі країни. Одним із можливих варіантів вирішення демографічної проблеми є не тільки відтворення населення, а й позитивний приріст населення, тобто стимуляція населення до переходу в систему багатодітних сімей. Актуальність вивчення багатодітних сімей полягає також в тому, що сьогодні багатодітні сім'ї є однією з вразливих груп українського суспільства, яке можна характеризувати як суспільство ризику. Народження в такому суспільстві більше двох дітей є ризиком і не тільки економічним. Об'єктом нашого дослідження є

багатодітна сім'я як самореферентна система. Предметом – перехід багатодітної сім'ї з позиції нормативності до позиції девіантності.

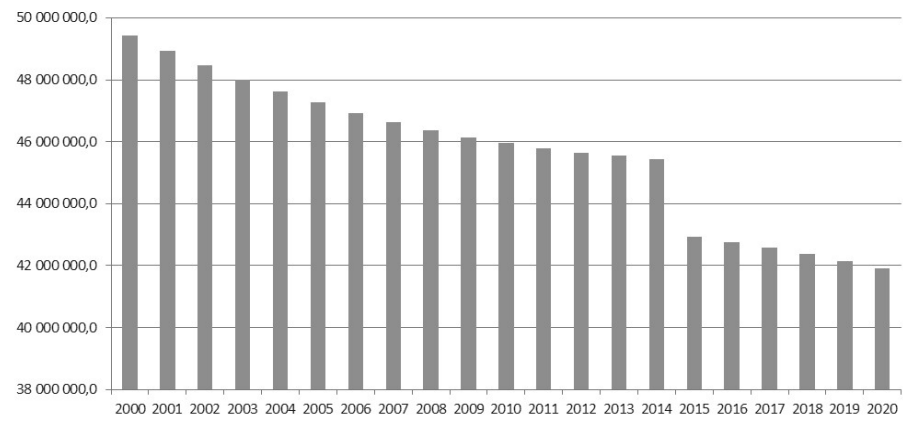

Рисунок 1. Демографічна ситуація в Україні за 20 років [Picture 1. Demographic situation in Ukraine for the last 20 year]

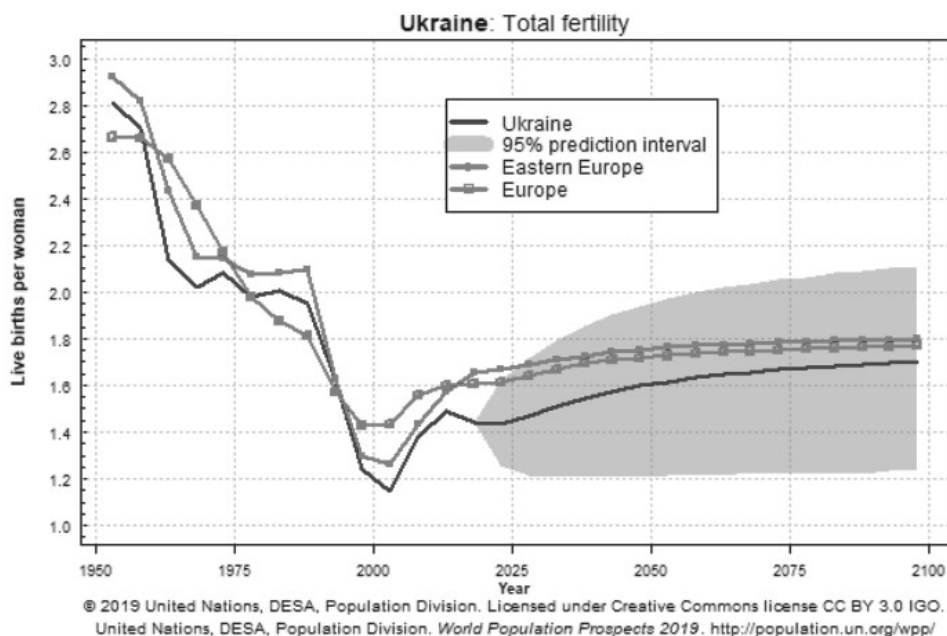

Рисунок 2. Середня кількість дітей на жінку в Україні. [Picture 2. Average quantity of children per woman in Ukraine]

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну погіршує демографічну ситуацію, адже внаслідок нього гинуть цивільні та військові, а також відбувається масова міграція населення за межі країни. Одним із можливих варіантів вирішення демографічної проблеми є не тільки відтворення населення, а й позитивний приріст населення, тобто стимуляція населення до переходу в систему багатодітних сімей. Актуальність вивчення багатодітних сімей полягає також в тому, що сьогодні багатодітні сім'ї є однією з вразливих груп українського суспільства, яке можна характеризувати як суспільство ризику. Народження в такому суспільстві більше двох дітей є ризиком і не тільки економічним. Об'єктом нашого дослідження є багатодітна сім'я як самореферентна система. Предметом – перехід багатодітної сім'ї з позиції нормативності до позиції девіантності.

Ступінь наукової розробки обраної проблеми

Здійснений нами аналіз існуючих досліджень і публікацій з проблематики сім'ї засвідчує наявність великої кількості робіт, присвячених різноманітним питанням життєдіяльності сучасної родини. Серед них такі питання, як специфіка батьківства у сім'ях різних типів [6], шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в

Україні [7, 8, 9], повсякденність сучасної сім'ї [10], особливості сімейної політики у великих містах [11, 12], демографічні тенденції в Україні [13] тощо.

Як бачимо, в сучасному соціологічному дискурсі сім'ї (у всякому разі у тих публікаціях, які потрапили у поле нашого зору) відсутні роботи з обраної нами проблематики. Це актуалізує наше дослідження, а отже, і цю публікацію.

Мета даної статті полягає у визначенні причин та наслідків переходу багатодітної сім'ї від нормативності до девіантності.

Виклад основного матеріалу. Щоб реалізувати зазначену вище мету, ми скористалися результатами дослідження «Сучасна харківська сім'я у вимірі соціології», здійсненого на замовлення Департаменту сім'ї та молоді Харківської міської ради протягом травня-липня 2020 року співробітниками соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (науковий керівник дослідження проф. Сокурянська Л.Г.). Метою даного дослідження було виявлення специфічних особливостей сучасної харківської сім'ї, зокрема характеру внутрішньородинних взаємовідносин, сімейних цінностей, норм та традицій, дозвілєвих практик, морально-психологічного клімату, стилю сімейного виховання, родинних конфліктів, їхніх причин та засобів врегулювання, матеріального стану сім'ї, потреб сімей різних типів у соціальному захисті, державній допомозі тощо. Дослідження було здійснено за допомоги методу фокусованого групового інтерв'ю (або групової дискусії). Всього було проведено 4 фокус-групи: дві з членами так званих «звичайних» сімей, одна – з представниками багатодітних сімей та ще одна – з представниками сімей зі складними життєвими обставинами (СЖО).

Зазначимо, що під «звичайною сім'єю» автори дослідження розуміли «нуклеарну, а також розширену сім'ю, тобто (у першому випадку) сім'я, яка має у своєму складі два покоління (батьки та діти), обох батьків 1-2 дитини, не має гострих проблем з матеріальним становищем, вихованням дітей, внутрішньородинними відносинами. Щодо розширеної сім'ї, то вона має у своєму складі три покоління: бабусі та дідусі, батьки, діти. Всі інші зазначені вище характеристики «звичайної» нуклеарної сім'ї притаманні також «звичайним» розширеним сім'ям.

Багатодітна сім'я – це сім'я, що складається з батьків (або одного з батьків) і трьох та більше дітей.

Сім'я, що перебуває в складних життєвих обставинах, – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення складних життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно» [12, с. 4]

Саме цими визначеннями понять «звичайна сім'я», «багатодітна сім'я» та «сім'я в складних життєвих обставинах» ми послуговуємося у нашому дослідженні.

Для порівняння з даними дослідження «Харківська сім'я в соціологічному вимірі» у статті використані також результати дослідження «Становище сімей в Україні (за підсумками 2010-2013 років)», проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики [14].

Теоретичною базою роботи виступає теорія соціальних систем Нікласа Лумана, застосування якої дозволяє розглядати сім'ю як аутопойетичну, самореферентну систему, елемент загальної системи «сім'я» та комунікативний процес. За Луманом, система – це найменована та розрізнена форма, що відрізняє себе від навколишнього середовища. Відмінність відбувається завдяки розрізненню і найменуванню системи як системи. Ще одне поняття Лумана, яке ми використовуємо у своєму дослідженні багатодітної сім'ї, є поняття комунікації. Луман пише: «Комунікація ... – це синтез трьох селекцій. Вона складається з інформації, повідомлення і розуміння» [15]. При цьому комунікація виступає закритою системою, і змінити елементи її неможливо, адже тоді це не буде комунікація. Селекцією в даному випадку можна назвати відбір, обмеження актуальних розрізень. Комунікація відбувається лише тоді, коли щось повідомляється, а саме повідомляється якась інформація. Якщо комунікація не буде сприйнятою, то неможливо буде підключити до неї інші комунікації, а це значить, що не відбудеться наступного під'єднання і наступної комунікації. Саме тому при синтезі цих трьох селекцій і відбувається комунікація. Таким чином, комунікація забезпечує відтворення та розвиток системи «в собі». Цей процес Луман називає аутопойесісом. Поняття «аутопойесіс» Лукман визначає як те, що створює саме себе [16]. По відношенню до системи можна говорити, що аутопойетична система – це система, яка створює сама себе. Навколишнє середовище, у свою чергу, може деструктивно впливати на стан системи, але в жодному разі не впливати на збереження структури системи. Збереження, розширення та укорінення системи є прерогативою самої системи, тобто аутопойесісом системи. Важливо зазначити, що довколишній світ не детермінує структури системи, а структурна пов'язаність елементів не детермінує стан системи. Ніклас Луман називає цей процес системною емерджентністю. Структурна пов'язаність активує резонанс системи, при цьому резонансом буде реакція системи на події всередині системи, що може вводити систему в стан «збудження» або в стан «роздратування». При дослідженні міжсистемних відносин важливу роль відіграє поняття «проникнення». Проникнення позначається як відносини «входу» і «виходу» (input / output). Тобто в нашому випадку буде проникнення комунікації системи бездітних та малодітних сімей в систему багатодітних сімей. При цьому

межі однієї системи можуть бути перейняті в операційну систему іншої системи, але повна інтеграція операцій однієї системи в іншу неможлива через те, що системи різні за розрізненням та найменуванням. Якщо відбувається повна інтеграція операцій однієї системи в іншу, то немає необхідності в розрізненні цих систем, адже вони будуть мати одні й ті ж операції всередині себе. Відтворення системи відбувається завжди самореферентно і, таким чином, завжди є моментом аутопойетичної репродукції своїх елементів.

Про взаємопроникнення мова повинна йти лише тоді, коли системи, що надають свою комплексність, також є аутопойетичними. Тому взаємопроникнення є взаємозв'язком аутопойетичних систем. У нашому випадку це взаємопроникнення комунікацій диференційованих елементів системи «сім'я». Сутність комунікації, яку отримують елементи системи, сприяє взаємопроникненню психічних і соціальних системних утворень при збереженні їхнього аутопойетиса. Сутність комунікації також сприяє самореферентності і подальшому під'єднанню свідомості в комунікації до іншої комунікації і в той же час зворотному віднесенню комунікації до свідомості учасників комунікації.

У рамках нашої статті ми також використовуємо терміни «соціальна інклюзія» та «соціальна ексклюзія», що позначають включення в суспільне життя та виключення з нього. Саме соціальна ексклюзія, за нашою гіпотезою, відбувається з системою багатодітних сімей. Важливо розуміти, що нормативність диктує соціальний порядок та своє бачення світу як нормативного та девіантного. Але норма ніколи не здатна реалізувати своє бачення реальності. Тому вона постає в реальності як процес розщеплення, як відмінність відповідності нормі та відхилення від норми (девіація). Усі факти у сфері нормативного регулювання упорядковано у відповідності до того, яку можливість вони реалізують. І в залежності від цього відбувається вибір інших приєднань. Для випадку взаємопроникнення людини і соціальної системи це означає, що соціальний сенс дії оцінюється насамперед за його відповідністю нормі. У нашому випадку це буде відповідність норми в процесі дітонародження. У соціальних системах нормативність є відносно простою гарантією соціального порядку, особливо якщо норми можна змінювати і приводити в дію механізми покарання по відношенню до того, хто відхиляється від норми [17].

Ще одним поняттям, до якого ми звертаємося, є поняття «самореферентність». Отже, самореферентність – це така єдність, яка є для самої себе елементом, процесом, системою. Луман виділяє три різні форми самореферентності і дає їм таке найменування: (1) базальна самореферентність (у випадку багатодітної сім'ї це пов'язаність елемента багатодітної сім'ї з загальною системою «сім'я»), (2) рефлексивність (реакції багатодітних родин на реакцію щодо них з боку суспільства), (3) рефлексія (система багатодітних сімей конститує себе як нормальні сім'ї, на відміну від інших типів сім'ї, які визначають їх як девіантні) [18].

Виходячи з теорії Нікласа Лумана, ми аналізуємо сім'ю як систему, яка з'являється, коли отримує своє найменування та розрізнення від навколишнього середовища. Сім'я як система є аутопойетичною, адже вона створює та зберігає сама себе. З ростом комунікації всередині системи може відбуватися диференціація, про що було сказано вище. У нашому випадку завдяки процесу комунікації відбувається розрізнення та найменування сім'ї малодітної, сім'ї багатодітної та сім'ї бездітної. Розрізненням тут буде різне найменування та різна кількість дітей в сім'ї, саме останнє є основним критерієм найменування. Звертаючись до поняття рефлексивності як форми самореферентності, ми дійшли висновку, що диференціація системи «сім'я» відбулася в постмодерному суспільстві, становлення якого розпочалося приблизно на межі 1960-1970 років. У контексті цієї статті важливо зазначити, що в епоху традиційного суспільства і суспільства модерну сама система «сім'я» і була власне багатодітною сім'єю, нормативність сім'ї була в її багатодітності. Як свідчать дані, представлені на рисунку 2, до 60-х років минулого сторіччя середня кількість дітей у сім'ї була близько трьох. Саме тому ми вважаємо, що, починаючи з 1960-х років, суспільство переходить у стан постмодерну. Саме в цей період у системі «сім'я» починається перехід від нормативності до девіантності. Нормативною стає малодітна сім'я, бездітна сім'я залишається девіантною, а багатодітна сім'я з позиції нормативності переходить на позицію девіантності. Але цим диференціація системи «сім'я» не обмежується. З'являються нуклеарні сім'ї, розширені сім'ї, неповні сім'ї і т.д. Усі ці розрізнення стають можливими завдяки комунікації як інструменту розрізнення та найменування. Деякі розрізнення приймають форму нормативності, а деякі – форму девіації. Важливим розрізненням стає розрізнення на сім'ї зі складними життєвими обставинами як девіантні сім'ї, а також на так звані «звичайні сім'ї» (без складних життєвих обставин) як нормативні. Основним критерієм такого розрізнення є економічний. З огляду на це, у таке розрізнення може потрапити будь-яка сім'я, незалежно від кількості дітей. У цих умовах ми стикаємося з тим, що саме багатодітні сім'ї відносять до категорії сімей зі складними життєвими обставинами, хоча самі багатодітні сім'ї не вважають себе такими.

Для підтвердження наших слів ми звернулися до аналізу інформації отриманої в межах дослідження «Сучасна харківська сім'я в соціологічному вимірі» (2020 р.). Аналіз транскриптів фокусованих групових інтерв'ю, проведених у межах цього дослідження, засвідчив, що існуючі в суспільстві негативні стереотипи щодо багатодітних сімей не відповідають реальності. Дані, отримані при проведенні фокус-груп, говорять про те, що респонденти постійно стикаються з такими стереотипами. Ось як про це говорять учасники фокусованих групових інтерв'ю (цитуємо мовою оригіналу).

Ольга, багатодітна сім'я, ФГ 3: «Негативное отношение. «Вот вы вечно все просите, попросайки, таких же себе подобных, нищих рожаєте...». Что дети талантливые, стараешься их как-то поднять, научить – они это не слышат».

Вадим, багатодітна сім'я, ФГ 3: «Это больше социальный стереотип, чем городской. Это от общества... Эти передачи по телевизору, где высмеиваются, унижаются...»

Отже, виходячи з цього, можна зробити висновок, що в суспільній свідомості відбулося «проникнення» комунікації – вхід (input) «сім'я зі складними життєвими обставинами = багатодітна сім'я» і вихід (output). Після цього відбувається самореференція багатодітних сімей, тобто «спрацьовує» закон найменування, де елементи системи вказують на свій власний досвід сприйняття соціального стереотипу «сім'я зі складними життєвими обставинами = багатодітна сім'я». Малодітні сім'ї не мають входження подібної комунікації, тому, як свідчить інформація, отримана в межах фокус-груп з представниками малодітних сімей, вони номінують себе як «звичайні сім'ї». Тобто ми можемо бачити певну маргіналізацію багатодітних сімей у комунікативному просторі системи «сім'я». Водночас необхідно підкреслити, що зазначений вище стереотип сприяє соціальній інклюзії малодітних сімей як нормативних і соціальній ексклюзії багатодітних сімей як маргінальних. Останнє підтверджується даними дослідження, проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики. Згідно з цими даними, більше 70% заміжніх жінок і приблизно 65% одружених чоловіків, які мають двох дітей, вирішили на цьому зупинитися [14, с. 79]. Повернемося до результатів аналізу транскриптів фокусованих групових інтерв'ю з представниками харківських сімей різних типів. На питання, «Як би ви описали декількома словами власну сім'ю?», респонденти відповідали так:

Олена, багатодітна сім'я, ФГ 3: «Благополучная семья, стараемся, для детей живем, работаем... Мотивированная, активная... Пытаемся, стараемся».

Вадим, багатодітна сім'я, ФГ 3: «Единый, живой организм».

Наталія, багатодітна сім'я, ФГ 3: «Государство в государстве».

Людмила, багатодітна сім'я, ФГ 3: «Шумные, энергичные, спортивные... Взаимопомощь и взаимовыручка».

Марина, багатодітна сім'я, ФГ 3: «Семья, которая стремится к успеху».

Яна, багатодітна сім'я, ФГ 3: «То всі сваримося, то всі миримося, то всі кричимо, ругаємося, обіймаємося, цілуємося...»

Отже, респонденти з багатодітних сімей говорили, що вони такі ж нормальні, звичайні сім'ї, як і інші. Тобто, ми бачимо відмінність наявного соціального стереотипу про багатодітні сім'ї від того, як себе найменують багатодітні сім'ї. Це є відмінність між суспільною думкою і правдою (за Спенсером-Брауном [19, 20]).

Ще одним питанням, яке цікавило нас у контексті нашого дослідження, було визначення стану багатодітних сімей у суспільстві ризику. Ульріх Бек як один з теоретиків суспільства ризику вважає основною причиною виникнення такого суспільства глобальну зміну виробничих відносин, що почалася в другій половині ХХ століття. Саме тому для У. Бека ризик – це ймовірність фізичної загрози, що викликається, у першу чергу, технологічними процесами. Дослідник також зазначає, що з розвитком технологічної та наукової бази ризику не тільки не зникають, але виробляються в ще більшій кількості. Ризики починають загрожувати не тільки життю індивіда, але і всьому суспільству в цілому. Виробництво ризиків здійснюється у всіх сферах життєдіяльності суспільства: економічній, політичній, соціальній, що стає особливістю ризиків модернізації. У. Бек пише: «Ризики породжуються індустріальними, тобто техніко-економічними рішеннями і міркуваннями корисності. Сучасні ризики відрізняються від руйнувань, породжених війною, їхнім «нормальним» або, точніше, їхнім «мирним» породженням (виробництвом) у центрах раціональності і процвітання з благословення та за гарантії закону і соціального порядку» [21, с. 98]. На нашу думку, ризик у розумінні Ульріха Бека означає становище багатодітної сім'ї в епоху, коли міркування в рамках корисності для індивіда є його пріоритетом. Це можна побачити в Его-аргументах щодо народження дітей. Власне матеріальне, економічне благополуччя є зменшенням ризику. Народження ж дитини є ризик втратити або зменшити власний матеріальний капітал та витратити його на капітал сімейний. Починаючи з народження дитини і закінчуючи наданням їй певної освіти, все супроводжується економічними витратами.

Ніклас Луман з іншого ракурсу дивиться на поняття «ризик». На його думку, поняття «ризик» можна визначити лише через бінарну опозицію поняттю «небезпека». Поки хтось ризикує, інші знаходяться в стані небезпеки. Наприклад: хтось будує атомну електростанцію – це ризик. Люди, які будуть проживати недалеко від цієї атомної електростанції, знаходяться в стані небезпеки. Але одночасно люди, які

проживають біля атомної електростанції, можуть ризикувати через те, що вони не продають власне житло та не переїжджають у більш безпечне місце проживання. Н. Луман пише: «...Тим самим виникають підстави для соціального нормування: можна очікувати, що відносно aquaplaning, ВІЛ-інфекції та аналогічних відомих небезпек люди поводитимуться обережно і в разі чого будуть змушені визнати свою поведінку ризикованою. На цей випадок юристи заготовлять формулу розумної поведінки, reasonable man, etc. Стосовно можливостей та досягнення побічних цілей ризикована поведінка все ще може бути раціональною; але вже не можна завадити тому, що ситуація надалі буде визначатися через ризик, а не через безпеку» [22]. Використовуючи цю аналогію, ми можемо дослідити стан різних типів сім'ї у суспільстві ризику. Виходить, що соціальний порядок сьогодення конституював малодітні сім'ї як сім'ї нормативні, як сім'ї нормування. Перехід із сім'ї малодітної в сім'ю багатодітну буде ризиком, адже ти переходиш до системи соціально ексклюзивної, маргінальної. Чому ж ставлення малодітних сімей до бездітних сімей краще, ніж до сімей багатодітних? Все дуже просто: дітні сім'ї формуються з бездітних сімей. Тобто, ми не беремо минуле індивідів – вони могли виховуватися батьками або ким завгодно, нам важливе формування власної сім'ї. Перший етап створення сім'ї характеризується відсутністю дітей. Після народжені дитини йде перехід або ін'юнкція з системи бездітних сімей у систему малодітних сімей. Ризиком буде залишитися в системі бездітних сімей, не народивши дитину взагалі. Цей перехід є конституційованим малодітними сім'ями, адже саме вони вчинили цей перехід. Людей, які цей перехід не вчинили, буде чекати санкція у вигляді комунікативних операцій, основною з яких є осудження людей, що не підкорилися соціальному порядку. Це осудження і буде виступати як небезпека. Ризиком для малодітних сімей буде перехід у систему багатодітних сімей. У цьому разі багатодітні сім'ї знаходяться в стані небезпеки. Адже матеріальне становище відіграє важливу роль, і народження дитини – це ризик знизити своє матеріальне становище. Але тут ми знаходимо інший фактор, який не був поки описаний, – фактор переходу в соціально ексклюзивну систему. Багатодітні сім'ї самореферентно продукують комунікацію щодо стереотипу відносно них. Малодітні сім'ї та бездітні сім'ї також здійснюють цю комунікацію. Тобто, виходячи зі всього зазначеного вище, можна дійти висновку, що малодітні сім'ї не стають багатодітними через ризик перенесення стереотипу на себе та порушення соціального порядку, а багатодітні сім'ї знаходяться в стані небезпеки, оскільки їхня кількість не збільшується.

Підводячи **підсумки**, зазначимо, що здійснене нами дослідження надало змогу визначити причини зменшення кількості багатодітних сімей та відповісти на деякі поки що не вирішені питання. Проблемна ситуація і актуальність збереження багатодітних сімей є важливим питанням нашої держави. З огляду на це, наш висновок буде стосуватися констатування зламу механізму під назвою «сучасна українська сім'я». І цей злам, за нашою гіпотезу, відбувався ще в 1960-ті роки. Злам було помічено соціологами, які писали про депопуляцію українського населення. Але, як ми думаємо, було обрано неправильний інструмент «починки». Грошима, виплатами, соціальними бонусами не було вирішено демографічну проблему. На нашу думку, досліджуючи обрану нами проблему, потрібно використати міждисциплінарний підхід у вигляді соціокібернетики [23]. Ми стали свідками колосальних змін суспільства. Хтось скаже: нас змінили технології. Ми скажемо, що нас змінили комунікації. Завдяки комунікаціям ми прийшли до технократичного образу життя, капіталізму, сучасності в цілому. Шляхом комунікації щодо проблем багатодітних сімей, їхнє оприлюднення в ЗМІ можна змінити суспільну думку щодо такого типу сім'ї, а отже, і ставлення до неї. Потрібно, щоб багатодітна сім'я з девіантності, соціальної ексклюзивності повернулася на позицію нормативності. Потрібно змінити стереотип «понароджували» на «поважаю, що виховуєш стільки дітей». Це можливо, у тому числі, завдяки комунікації між представниками різних типів сімей. Змінимо комунікацію – змінимо суспільство. Саме в цій фразі і відображена ідея Конта як соціолога-реформатора.

У своїх подальших дослідженнях та публікаціях з обраної проблематики ми плануємо звернутися до аналізу стану багатодітних сімей в умовах російсько-української війни, зокрема таких із них, які відносяться до категорії так званих розділених сімей.

Список літератури:

1. Чеховська І. В. Державна матеріальна підтримка сімей в Україні: проблеми та напрями реформування. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, серія «Юридичні науки»*. Сімферополь. 2012. С. 342-352
2. Кравченко Т. Сучасна сім'я у фокусі наукових досліджень. *Український соціум*. № 2(13). 2006. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2006.02.043>
3. Демографічна ситуація в Україні. *ECONOMIST UA*. 24 лютого 2017. URL: <https://economistua.com/demograficheskaya-situatsiya-v-ukraine/>
4. Чисельність населення України (1990-2020) Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2019). World Population Prospects 2019.
6. Слюсар Л. І. Специфіка батьківства у сім'ях різних типів: проблеми, ризику та шляхи їх мінімізації. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3 (31). С. 24-36. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.024>
7. Слюсар Л. І. Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація? *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 28-38. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11686/03-Slusar.pdf?sequence=1>

8. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні; під ред. Лібанової Е. М. К.: АДЕФ-Україна, 2008. 256 с. URL: <http://www.idss.org.ua/monografii/Book-Shlub-web.pdf>
9. Івашенко Т. Ю. Оцінка сучасних заходів підтримки сімей з дітьми в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2 (22). С. 90-100. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2014.02.090>
10. Сокурянська Л. Г., Вакуленко С. М. Повсякденність сучасної сім'ї: практики та ризики в умовах суспільства, що змінюється (кейс Харкова). Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2020. Т. 45. С. 58-68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2020-45-06>
11. Крімер Б. О. Особливості сімейної політики у великих містах в умовах демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 1 (43). С. 19-37. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.019>
12. Сучасна харківська сім'я в соціологічному вимірі / С. М. Аніпченко, Р. І. Борисов, С. М. Вакуленко, О. С. Зубарєв, Л. Г. Сокурянська / за редакцією Л. Г. Сокурянської. Харків. Видавництво «Парус-Друк». 2020. 64 с.
13. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ, 2020. 174 с.
14. Становище сімей в Україні (2010-2013 роки): Щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики. Міністерство соціальної політики України, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, Київ. 2014. 241 с.
15. Luhmann N. *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (2 vols.). Frankfurt am Main, Germany: Suhrkamp. Published in translation as *Theory of society* (2 vols.). Stanford, CA: Stanford University Press. 1997.
16. Maturana H. R., & Varela, F. J. *The tree of knowledge: The biological roots of human understanding*. New Science Library/Shambhala Publications. 1987.
17. Luhmann N. *Social systems*. Stanford, CA: Stanford University Press. 1995.
18. Luhmann N. *Systemtheorie der Gesellschaft*. Berlin, Germany: Suhrkamp. 2017. DOI: <https://doi.org/10.1515/srsr-2018-0083>
19. Spencer Brown, G. *Laws of Form*. London, U.K.: Allen & Unwin. 1969.
20. Simmer, J. George Spencer-Brown and the foundations of social theory.
21. Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*; translated by Ritter, Mark. London: Sage Publications. 1992.
22. Luhmann N. *Soziologische Aufklärung*. Opladen: Westdt. Verlag. 5. Konstruktivistische Perspektiven. 1990. Pp. 131-169
23. Одарич С. Соціокібернетичне есе: кілька слів про комунікаційний детермінізм. *Суспільне*. 28.10.2016. URL: <https://commons.com.ua/ru/sotsiokiberneticheskoe-esse/>

Отримано 27.01.2022

Прийнято до друку 31.05.2022

LARGE FAMILIES IN A RISK SOCIETY: FROM NORMATIVITY TO DEVIANCE

Sopilnyak Dmitry – Second-year master's student, Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody sq., 61022, Kharkiv, Ukraine, dmitrii.sopilnyak@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0009-0005-6755-3034>

The article examines the phenomenon of large families from the perspective of modernity, namely the transition of large families from the position of establishing social order, from the position of normativity to the position of deviation and the gradual reduction of this type of family. The theoretical basis of the work is the theory of social systems by Niklas Luhmann, which is used to analyze the large family as an element of the "family" system, as a process of communication "before" and "after", as an independent system. It is emphasized that a large family can be considered as a self-referential, autopoietic system. It is noted that communication is an operation of the social system. In view of the latter, the empirical part of the article analyzes the results of the sociological study "Modern Kharkiv Family in the Dimension of Sociology" conducted in May-July 2020 by the staff of the Faculty of Sociology of V.N. Karazin Kharkiv National University. Particular attention is paid to the processes of internal and external communication of representatives of large families. Based on the analysis of empirical information, it is proved that in a modern risk society, such as Ukrainian society, large families are an element of social risk. The author concludes that there is a possibility of a decrease in the number of large families, which will undoubtedly affect the deterioration of the already difficult demographic situation in modern Ukrainian society. The author identifies areas for further research and publications on the selected issues.

Keywords: large families, Niklas Luhmann's systems theory, risk society, normativity, deviation, autopoietic system.

References:

1. Chekhovska, I. (2012) 'State material support of families in Ukraine: problems and directions of reform'. *Scientific notes of Vernadsky Tavriya National University, series "Legal Sciences"*. Simferopol. 342-352 [in Ukrainian]
2. Kravchenko, T. (2006) 'Modern family in the focus of scientific research'. *Ukrainian Society*. 2(13). DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2006.02.043> [in Ukrainian]
3. Demographic situation in Ukraine (2017). *ECONOMIST UA*. 24 February. Available at: <https://economistua.com/demograficheskaya-situatsiya-v-ukraine/> [in Ukrainian]
4. Population of Ukraine (1990-2020). State Statistic Servis of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
5. United Nation. Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2019). *World Population Prospects 2019*.
6. Slyusar, L. I. (2017) 'Specificity of parenting in families of different types: problems, risks and ways to minimize them'. *Demography and social economy*. 3(31). 24-36. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.024> [in Ukrainian]

7. Slyusar, L. I. (2007) 'Family in modern Ukraine: institutional crisis or post-industrial transformation?' *Demography and social economy*. 2007. № 1. 28-38. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11686/03-Slyusar.pdf?sequence=1> [in Ukrainian]
8. Libanova, E. M. (ed.) (2008) Marriage, family and childbearing orientations in Ukraine. Kyiv: ADEF-Ukraine. 256 p. Available at: <http://www.idss.org.ua/monografii/Book-Shlub-web.pdf> [in Ukrainian]
9. Ivashchenko, T. (2014) 'Evaluation of Modern Measures to Support Families with Children in Ukraine'. *Demography and social economy*. 2(22). 90-100. DOI: doi: <https://doi.org/10.15407/dse2014.02.090> [in Ukrainian]
10. Sokuryanska, L. G., Vakulenko, M. (2020) 'Everyday life of Contemporary Family: Practices and Risks in Conditions of Changing Society (Kharkiv case)'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods"*. 45. 58-68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2020-45-06> [in Ukrainian]
11. Krimer, B. O. (2021) 'Features of family policy in large cities in the conditions of demographic transition'. *Demography and social economy*. 1(43). 19-37. DOI:doi: <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.019> [in Ukrainian]
12. Anipchenko, S. M. (ect.) (2020) Modern Kharkiv family in the sociological dimension; in Sokuryanska L. G (ed.). Kharkiv. Publishing House: «Parus-Druk» 64 p. [in Ukrainian]
13. Gladun, O. M. (ed.) (2020) Population of Ukraine. Demographic Trends in Ukraine in 2002-2019: a collective monograph; NAS of Ukraine. Ptukha Institute of Demography and Social Studies. Kyiv. 174 p. [in Ukrainian]
14. The situation of families in Ukraine (2010-2013) (2014) Annual state report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of families and the state of implementation of the state family policy / Ministry of Social Policy of Ukraine, State Institute of Family and Youth Policy, Kyiv. 241 p. [in Ukrainian]
15. Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (2 vols.). Frankfurt am Main, Germany: Suhrkamp. Published in translation as *Theory of society* (2 vols.). Stanford, CA: Stanford University Press.
16. Maturana, H. R., & Varela, F. J. (1987). *The tree of knowledge: The biological roots of human understanding*. New Science Library. Shambhala Publications.
17. Luhmann, N. (1995). *Social systems*. Stanford, CA: Stanford University Press.
18. Luhmann, N. (2017). *Systemtheorie der Gesellschaft*. Berlin, Germany: Suhrkamp. DOI: <https://doi.org/10.1515/srsr-2018-0083> [in German]
19. Spencer Brown, G. (1969). *Laws of Form*. London, U.K.: Allen & Unwin
20. Simner, J. George Spencer-Brown and the foundations of social theory. Available at: <https://independent.academia.edu/JanSimner>
21. Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Translated by Ritter, Mark. London: Sage Publications.
22. Luhmann N. *Soziologische Aufklärung*. Opladen: Westdt. Verlag. 5. Konstruktivistische Perspektiven. 1990. S. 131-169
23. Odarich, S. (2016) 'Sociocybernetic essay: a few words on communication determinism'. *Common*. Available at: <https://commons.com.ua/ru/sotsiokiberneticheskoe-esse/> [in Ukrainian]

Received 27.01.2022

Accepted 31.05.2022

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Стаття, що подається на розгляд повинна містити:

1. Шифр (бібліографічні показники) УДК.
2. Назва статті (великими літерами).
3. Прізвище, ім'я, по батькові автора.
4. Наукове звання, посада, місце роботи автора (поштова адреса закладу, де працює автор та поштовий індекс).
5. ORCID автора.
6. Електронну адресу автора.
7. Анотації до статті українською та англійською мовою (не менше 1800 знаків кожна) мають відображати усі структурні елементи статті.
8. Ключові слова до статті (українською та англійською мовами).
9. Текст статті.
10. Назва статті, прізвище автора, наукове звання, посада, місце роботи (поштова адреса закладу, де працює автор) англійською мовою.

При наборі тексту треба дотримуватися наступних вимог:

1. Рисунки та діаграми повинні бути зроблені у додатку до *Microsoft Word - Microsoft Graph*. Будь ласка, використовуйте для графіків та діаграм кольори від чорно до білого (можна додавати «штриховку» та «узори»).
2. Шрифт – *Times New Roman*, розмір – 12, інтервал – 1,5
3. Поля – 2 см

Перелік літератури подається наприкінці статті у порядку згадування.

Бібліографія оформлюється відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 16 с. http://akademperiodyka.org.ua/sites/default/files/References_settings_0.pdf

References – джерела з цього списку, перекладені англійською мовою та оформлені згідно з міжнародним бібліографічним стандартом *HARVARD style* <https://www.mendeley.com/guides/harvard-citation-guide>
У кінці перекладеного джерела додаємо [in Ukrainian] без крапки до чи після квадратної дужки.

Статті приймаються електронною поштою socioedition@karazin.ua.

Обсяг статті 20000-30000 знаків.

Редакція зберігає за собою право скорочувати статті й правити мову статті (без викривлень позиції автора).

Редакційна експертиза статей виконується виключно для внутрішнього користування.

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні структурні елементи:

1. Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.
3. Формулювання мети статті.
4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок в обраному напрямі.

Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведених у статті даних, результатів дослідження та обґрунтованість зроблених висновків, а також за порушення авторських прав при використанні зовнішніх матеріалів. Подаючи статтю до редакції, автори тим самим засвідчують, що під час проведення дослідження і підготовки статті вони дотримувались етичних вимог, зокрема Кодексу етики Міжнародної соціологічної асоціації (ISA) (http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm), Кодексу професійної етики соціолога (CAU) (<http://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/Kodeks-socziologa.docx>), а матеріали, які вони подають, є оригінальними і раніше не публікувались.

З усіх питань звертатися до *Сокурянської Людмили Георгіївни* ((057)707-54-90 та

Остроухової Анни Сергіївни ((057) 707-53-89).

E-mail: socioedition@karazin.ua

**СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. Каразіна**

Адреса: Харків, 61022, майдан Свободи, 6

Телефон: (+38 057) 707-53-97

факс: (+38 057) 714-14-08

E-mail: socio@karazin.ua

Рівень акредитації: IV

Соціологічний факультет заснований у 1990 році. Він став першим серед подібних факультетів в університетах України. Науковою, методичною та кадровою базою розвитку соціологічної освіти в університеті стала створена ще в 1963 році лабораторія соціологічних досліджень – один з перших в Україні та СРСР наукових соціологічних підрозділів. Підготовку фахівців у галузі соціології було започатковано в 1980 році, коли було створено кафедру соціології, що почала здійснювати спеціалізацію з соціології на економічному факультеті.

Фундатором розвитку соціології в Харківському університеті, засновником визнаної серед науковців Харківської соціологічної школи по праву вважається доктор філософських наук, професор, академік Міжнародної академії наук вищої школи Олена Олександрівна Якуба (1929-2002).

У складі факультету 6 кафедр: соціології, прикладної соціології та соціальних комунікацій, соціології управління та соціальної роботи, методів соціологічних досліджень, політичної соціології, медіакомунікацій. Факультет має сучасні комп'ютерні класи, мультимедійні аудиторії та ресурсний центр.

На факультеті навчається близько 800 студентів за спеціальностями «Соціологія» (освітні програми бакалавріату – «Соціально-політичні та маркетингові дослідження», «Соціологія комунікацій, реклами та зв'язків з громадськістю»; магістратури – «Соціальні технології», «Соціальний менеджмент»), «Соціальна робота», «Політологія», «Журналістика» (освітні програми бакаларіату – «Медіакомунікації та зв'язки з громадськістю»; магістратури – «Медіакомунікації», «Стратегічні комунікації та нові медіа»). Факультет має денне та заочне (дистанційне) відділення.

Соціологічний факультет здійснює навчання за освітньо-науковою програмою підготовки докторів філософії за спеціальністю 054 «Соціологія». На факультеті працює Спеціалізована вчена рада із захисту докторських дисертацій з соціології.

Студентам факультету пропонуються десятки різноманітних навчальних курсів, серед яких «Історія класичної соціології», «Методологія та організація соціологічних досліджень», «Соціологія молоді», «Соціологія економіки», «Соціологія міста», «Соціологія культури», «Соціологічні основи маркетингу», «Конфліктологія», «Етносоціологія», «Зв'язки з громадськістю», «Спічратинг», «Гендерні дослідження», «Соціологія реклами», «Соціологія масових комунікацій», «Електоральна соціологія», «Політичні еліти та лідерство», «Політична регіоналістика», «Медіатеорія», «Інтернет-комунікації та веб-дизайн», «Кіберкультура», «Медіамистецтво», «Медіаменеджмент» та багато інших.

Одним із найважливіших принципів діяльності факультету є органічне поєднання освітнього процесу та науково-дослідницької діяльності. Головним напрямком наукової діяльності факультету є дослідження процесів трансформації українського суспільства, в рамках якого вивчаються найбільш актуальні проблеми сучасності, в тому числі зміни стратифікаційної системи, соціально-політичної та економічної поведінки, соціальні регулятори трудових відносин, система соціального захисту населення України, якості життя, проблеми молоді та освіти тощо.

Випускники факультету працюють в органах державного управління та місцевого самоврядування, університетах, дослідницьких та аналітичних експертних центрах, фірмах з вивчення громадської думки, консалтингових, рекламних, туристичних, маркетингових та рекрутингових агенціях, медіабізнесі, прес-службах, засобах масової інформації, соціальних службах по роботі з різними соціальними групами та верствами населення, благодійних установах та громадських організаціях тощо.

Соціологічний факультет виступає організатором міжнародних наукових конференцій «Харківські соціологічні читання» (з 1994 р.), «Якубинська наукова сесія» (з 2004 р.), «Соціологія у (пост)сучасності» (з 2003 р.), а також Школи молодого соціолога (з 1997 р.). Вони стали популярними та здобули авторитет не тільки серед вітчизняних фахівців, але і серед соціологів ближнього та дальнього зарубіжжя.